

ทฤษฎีชายแดน นิคมเกษตรกรรมยางพารา และการเปลี่ยนแปลง ของสังคมเกษตรกรรมในภาคใต้ของลาว

ผศ.ดร.ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี

การสถาปนาเกษตรกรรมยางพาราภายใต้ระบอบนิคมอุตสาหกรรมในยุคอาณานิคม เป็นที่มาของระบบความสัมพันธ์ทางการปกครองระหว่างเจ้าอาณานิคม และแรงงานทาสที่ซึ่งการกดขี่แรงงาน ไม่เพียงเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงออกของอำนาจของเจ้าอาณานิคมที่มีต่อชนที่ตนปกครอง ยังเป็นที่บ่มเพาะของกระบวนการแรงงาน และจิตสำนึกของกรรมกรมาซีพในยุคแรกๆของประวัติศาสตร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วย

ในยุคหลังอาณานิคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่แพร่กระจายในประเทศสังคมนิยม เช่น ลาว คือลักษณะการขยายตัวของนิคมอุตสาหกรรมเองซึ่งมักเกิดขึ้น ณ ชายแดน ในกรณีของยางพารา การแผ่ขยายของนิคมเกษตรกรรมที่เกิดขึ้นในพรมแดนสามแห่ง คือ บริเวณเวียดนาม - ลาว ในภาคใต้ ไทย - ลาวในภาคกลาง และจีน - ลาวในภาคเหนือ ซึ่งล้วนแต่เป็นการไหลบ่าของทุนจากประเทศที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจที่เหนือกว่าเข้าสู่ประเทศที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจที่ต่ำกว่า ลักษณะทุนดังกล่าวนี้ ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ให้คำจำกัดความว่า ทฤษฎีชายแดน โดยนิยาม ความหมายของชายแดนในสามลักษณะด้วยกันคือ

1. ในแง่ความสัมพันธ์ชายแดน ซึ่งหมายถึงอาณาบริเวณของปฏิสัมพันธ์ข้ามพรมแดนระหว่างตัวแทนรัฐท้องถิ่น และทุนข้ามชาติที่ค่อนข้างเป็นอิสระจากการควบคุมกำกับของรัฐส่วนกลาง การร่วมมือ /สมรู้ร่วมคิด ระหว่างรัฐท้องถิ่นกับทุนข้ามชาติในการใช้อำนาจเข้ายึดครองที่ดินของประชาชนเป็นไปอย่างง่ายดายโดยปราศจากการตรวจสอบ หรือแม้กระทั่งเพิกเฉยและทำทลายการควบคุมจากรัฐส่วนกลาง

2. ในแง่พื้นที่ชายแดนเป็นอาณาบริเวณที่ถูกการกำหนดโดยรัฐส่วนกลาง และท้องถิ่นให้เป็นดินแดนของความด้อยพัฒนา ล้าหลัง และห่างไกลความเจริญ การอ่านภูมิทัศน์ใหม่ดังกล่าวไม่เพียงแต่ได้ลบประวัติศาสตร์ และข้อเท็จจริงทางเศรษฐกิจชุมชนชายแดนที่การผลิตเพื่อการพาณิชย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการผลิตเพื่อยังชีพ แต่ยังสามารถสร้างความชอบธรรมให้กับโครงการนิคมเกษตรกรรมยางพาราในอันที่จะเข้ามาจัดระเบียบความล้าหลังด้วยการนำ “การพัฒนา” เข้ามาสู่ดินแดนดังกล่าว

3. ในแง่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ชายแดนถูกมองว่าเป็นถิ่นพำนักของเหล่าชาติพันธุ์บนที่สูงที่มีกหลบลเฉียงภาชี ยึดติดกับการยังชีพเชิงประเพณีล่าหลัง ยากจน และดิ้อร้นต่อการเปลี่ยนแปลง นิคมเกษตรกรรมยางพาราจึงเปรียบเสมือนเครื่องมือสำคัญที่ช่วยรัฐในการเข้าจัดระเบียบดินแดนที่เต็มไปด้วยชนเผ่าเสียใหม่ ดึงชนเหล่านี้เข้าสู่ควรวลองแห่งความเป็น “พลเมืองที่ดีของชาติ”

ยางพาราในลาวช่วงปลายของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการผงาดขึ้นมาของจีน ในฐานะศูนย์กลางอุตสาหกรรมยางพาราอันใหม่เพื่อแข่งขันกับโลกตะวันตก โดยชี้ให้เห็นถึงทุน จีน เวียดนาม และไทย ที่เข้ามาแสวงหาที่ดินราคาถูกในลาวและเปลี่ยนเศรษฐกิจในภาคเกษตรกรรมให้รับใช้อุตสาหกรรมยางพารา แม้ว่านิคมเกษตรกรรมยางพาราจะเป็นมรดกของอาณานิคมที่บรรพบุรุษของชาวลุ่มแม่น้ำโขงซึ่งซั้ง ด้วยความทรงจำอันขมขื่นของการถูกแย่งชิงที่ดิน และการกดบังคับแรงงาน แต่ระบบดังกล่าวยังคงสืบทอดมาจนปัจจุบัน แม้ว่าลาวจะสลัดตัวเองหลุดออกจากการตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสมานานแล้วก็ตาม

การกลับมาอีกครั้งของยางพาราในศตวรรษที่ 21 เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐทุน และเกษตรกร ที่ซับซ้อนอย่างยิ่งในประเทศที่รัฐส่วนกลางมีความอ่อนแอ และไม่ได้มีอำนาจเบ็ดเสร็จเหนือรัฐท้องถิ่น เช่น ประเทศลาว และด้วยเงื่อนไขความต่างของสถานะทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศลุ่มน้ำโขง ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ข้ามพรมแดนระหว่างรัฐชายแดน และระหว่างทุน และการเกษตรชายแดนได้กลายเป็นพลังขับเคลื่อนที่สำคัญในการแพร่ขยายตัวของยางพาราจากประเทศที่มีทุนเหนือกว่าข้ามพรมแดนเข้าสู่ลาว ประเทศที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจต่ำกว่า หากแต่มีทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์

ประเทศลาว นิคมเกษตรกรรมยางพาราเกิดขึ้นในบริบทของการเปลี่ยนผ่านจากระบบเศรษฐกิจแบบวางแผนในศูนย์กลางไปสู่กลไกเศรษฐกิจใหม่ โดยการใช้ทุนนิยมของประเทศเพื่อนบ้านที่อำนาจทางเศรษฐกิจเหนือกว่า นิคมเกษตรกรรมยางพาราในลาว ยังมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ของความทันสมัยของชนบท อันเป็นสัญลักษณ์ใหม่ที่ก่อรูปมาจากวาทกรรมที่ว่าด้วยความล่าหลังของเกษตรกรรมแบบจารีตของชนบทที่สูง การเหยียดทางชาติพันธุ์ และการเรียกร้องเชิงชาตินิยมของรัฐชาติลาวในการสร้างชาติด้วยแนวทางเศรษฐกิจเพื่อตลาด

ในหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนได้ใช้มโนทัศน์ว่าด้วยทุนนิยมชายแดนในการอธิบายคุณลักษณะของการขยายตัวของทุนข้ามชาติจาก จีน ไทย และเวียดนาม เข้ามายังชายแดนของประเทศลาวเพื่อสถาปนาเกษตรอุตสาหกรรมยางพารา ซึ่งเกิดจากความต้องการที่ตรงกันสองประการที่สำคัญ คือ ความต้องการที่ดินราคาถูกของนักลงทุนข้ามชาติ และความต้องการหลุดพ้นจาก

ภาพลักษณ์ ความยากจนของประเทศลาว โดยที่กลุ่มทุนเวียดนามได้ใช้รูปแบบของนิคมเกษตรกรรมขนาดใหญ่เป็นแนวทางการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่สำคัญโดยขยายตัวมายังเขตภาคใต้ของประเทศลาว โดยดำเนินการภายใต้เงื่อนไขอย่างน้อยสามประการ คือ 1. อาศัยความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่มีระหว่างรัฐชายแดนด้วยกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างผู้มีอำนาจระดับแขวงในภาคใต้ของลาวและเวียดนาม ในการเข้าถึงที่ดินอย่างง่ายดายด้วยต้นทุนต่ำ และปราศจากการแข่งขัน 2. รัฐในระดับท้องถิ่นทั้งแขวงและเมือง ต่างอ้างปัญหาความยากจน และความล้าหลังของชุมชนและเกษตรกรรมชายแดนในการสร้างความชอบธรรมในการเข้ายึดที่ดินของประชาชน เพื่อมอบให้กลุ่มทุนข้ามชาติในการจัดตั้งนิคมเกษตรกรรมยางพารา ภายใต้ข้ออ้างการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยใหม่ 3. ชายแดนที่เลือกประโยชน์ต่อการเคลื่อนย้ายทุนและแรงงานข้ามพรมแดนได้ง่าย เปิดโอกาสให้กลุ่มทุนสามารถว่าจ้างแรงงานที่มีทักษะชาวเวียดนาม และจ้างแรงงานลาวภายใต้ระบบการจ้างงานแบบชั่วคราว ซึ่งทำให้ชาวบ้านต้องตกอยู่ในสภาพกึ่งเกษตรกรกึ่งแรงงานอย่างไร้อำนาจต่อรอง

สำหรับพลเมืองชายแดนของประเทศลาว ยางพาราไม่ได้มีความหมายเช่นเดียวกันในแต่ละชุมชน การร่วมมือของรัฐท้องถิ่นชายแดนกับกลุ่มทุนข้ามชาติในการเอื้ออำนวยให้การเข้า ยึดครองที่ดินเป็นไปอย่างง่ายดาย ยางพาราได้กลายเป็นเครื่องมือของทุนต่างชาติในการเปลี่ยนทั้งที่ดิน และแรงงานของเกษตรกรเหล่านี้ให้กลายเป็นสินค้าราคาถูกลงอย่างจำยอมและหลีกเลี่ยงไม่ได้

กระบวนการปิดล้อมชุมชนของนิคมเกษตรกรรมยางพาราด้วยยุทธวิธียึดที่ดินทำกินไปของชาวนาแต่ยังคงหมู่บ้านไว้ และการจ้างงานแบบชั่วคราวเป็นยุทธศาสตร์การลดต้นทุนการผลิตของกลุ่มทุนเวียดนามด้วยการผลัดภาระสวัสดิการและการดูแลชีวิตความเป็นอยู่ของแรงงานไปยังตัวแรงงานเอง ซึ่งได้เปลี่ยนสภาพกลายเป็นชนชั้นกึ่งเกษตรกรกึ่งแรงงาน ที่ทำงานรับจ้างให้กับนิคมเกษตรกรรมเพียงในช่วงมีงานและการว่าจ้าง และค่าแรงไม่มีความแน่นอน บางครั้งจะต้องออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน สภาพดังกล่าว เป็นภาวะที่บีบคั้นชีวิตของครัวเรือนในชุมชนอย่างมาก ครัวเรือนที่สามารถอยู่ได้ จึงมีเพียงครัวเรือนที่ยังคงมีที่ดินเหลืออยู่บ้าง และมีจำนวนแรงงานที่ในวัยทำงานที่สามารถออกหางานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ครัวเรือนจำนวนหนึ่งได้หาทางออกโดยการรวบรวมเงินที่มีอยู่หาซื้อที่นาต่างหมู่บ้านเพื่อผลิตข้าว แต่ครัวเรือนที่มีปัญหาอย่างมากในการปรับตัว ได้แก่ครัวเรือนที่แต่เดิมยังชีพด้วยการทำไร่เป็นหลัก และเมื่อต้องสูญเสียที่ดินจนหมด ตลอดจนขาดสมาชิกที่อยู่ในวัยแรงงานทำให้ดำรงชีพอยู่ได้ด้วยความยากลำบาก

แม้ว่ารัฐส่วนกลางของประเทศลาวจะตระหนักถึงความจำเป็นของทุนนิยมชายแดนและเห็นว่าเป็นยุทธศาสตร์ในการยึดมือทุนข้ามแดนของเพื่อนบ้านที่เข้มแข็งกว่าในการดูดตัวตนเองออก

จากความด้วยพัฒนา และทั้งส่งเสริมให้รัฐท้องถิ่นมีอิสระในการวางแผน และพัฒนาเศรษฐกิจระหว่างพรมแดนในระบบดังกล่าวมาตั้งแต่ต้น แต่การขยายตัวของทุนนิยมชายแดนดังกล่าวกลับดำเนินไปในทิศทางที่ขาดการควบคุมกำกับ และไม่อาจควบคุมกำกับได้ โดยเฉพาะกระบวนการรวบรวมที่ดิน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่ดินที่ประชาชนได้ใช้ประโยชน์ทางการเกษตรอยู่ ตลอดจนการจ่ายค่าชดเชยที่ต่ำกว่ามาตรฐานจนประชาชนไม่สามารถดำรงชีพอยู่ได้ ทุนนิยมชายแดนอันเป็นคุณลักษณะของนิคมอุตสาหกรรมยางพาราในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงจึงไม่ได้เกิดขึ้นในความเป็นจริงของตลาดเสรีที่ใช้แรงจูงใจในการเปลี่ยนแปลงชวมนาให้กลายเป็นแรงงานดังที่ส่วนกลางคาดหวัง แต่กลับกลายเป็นการส่งเสริมให้มีการสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่าง รัฐชายแดนกับทุนข้ามชาติ และการใช้กำลังกดบังคับ ตลอดจนการใช้นโยบายการจัดความยากจนของชาติในการเข้าถึงที่ดินจำนวนมากและแปลงให้เป็นทุนทางการผลิตข้ามชาติราคาถูก โดยที่ชวนาไม่มีสิทธิในการต่อรองใด ๆ

กว่าครึ่งทศวรรษของการขยายตัวของนิคมเกษตรกรรมยางพาราภายใต้นโยบายการเปลี่ยนที่ดินให้เป็นสินค้าของประเทศลาว ไม่เพียงแต่ภูมิภาคชายแดนในภาคใต้ของประเทศลาวจะถูกเปลี่ยนเป็นพื้นที่พืชเศรษฐกิจประเภทเดียวภายใต้ทุนเวียดนามเท่านั้น เศรษฐกิจชุมชนที่ผสมผสานระหว่างการยังชีพและการพาณิชย์ก็ได้ถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิง ปราบฏกาณ์ดังกล่าวได้ผลักดันให้เศรษฐกิจลาวโดยรวมก้าวเข้าสู่การพึ่งพาเชิงภูมิภาคแบบใหม่ ที่ซึ่งความรู้เทคโนโลยี และตลาด รวมศูนย์อยู่ในมือของทุนต่างชาติทั้งสิ้น การเปิดประเทศเพื่อขายที่ดินให้กับทุนต่างชาติของลาวอย่างรวดเร็วและกว้างขวางได้ผลักดันให้ชาติลาวให้ไปอยู่ในทางสองแพร่งที่สำคัญ คือ การจะเปลี่ยนที่ดินให้เป็นสินค้าอย่างไรจึงจะได้กำไรสูงสุด แต่ไม่สร้างปัญหาให้เกษตรกร และหากปล่อยให้ทุนต่างชาติสัมปทานที่ดินจนหมด ประโยชน์ก็จะตกแก่เพียงนายทุน แต่หากไม่ทำเช่นนั้นรัฐเองก็ไม่สามารถเปลี่ยนความล้าหลังให้เป็นความเจริญได้ด้วยตนเอง

ทางสองแพร่งดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความขัดกันหลายระนาบทั้งนี้ ได้ด้านหนึ่งรัฐเองต้องการที่จะใช้ที่ดินในฐานะที่เป็นทรัพยากรพื้นฐานในการสร้างแรงจูงใจในการลงทุนในหมู่ทุนต่างชาติ แต่รัฐก็กลับไม่รู้ว่าจะใช้ประโยชน์จัดสรร หรือสิ่งผลได้จากทำให้เช่าที่ดินระยะยาวได้อย่างไร เพราะจวบจนปัจจุบันลาวเองยังไม่สามารถหาหลักเกณฑ์ทางเศรษฐศาสตร์ที่เหมาะสมในการคำนวณกำไรที่เหมาะสมจากการที่ให้ต่างชาติเช่าที่ดิน ไม่ว่าจะ เป็น ค่าเช่าที่ดิน อัตราค่าจ้าง ค่าชดเชยต่าง ๆ ฯลฯ นอกจากนี้การเปิดโอกาสให้รัฐท้องถิ่นสามารถพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นของตนเองด้วยการสร้างความร่วมมือข้ามพรมแดนก็ทำให้รัฐส่วนกลางตกอยู่ในภาวะ

ตัดสินใจอะไรไม่ได้ชัดเจน เนื่องจากรัฐส่วนกลางอ่อนแอเกินกว่าจะบังคับใช้กฎระเบียบในการควบคุม กำกับ เพื่อลงโทษเมื่อความร่วมมือดังกล่าวปราศจากความรับผิดชอบต่อประชาชน หรือสร้างความเดือดร้อนให้กับชุมชน

หนังสือเล่มนี้สะท้อนให้เห็นว่า บทบาทของรัฐท้องถิ่นของประเทศไทยมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างความชอบธรรมการใช้ที่ดินของประชาชน แต่รัฐท้องถิ่นของประเทศไทยกลับใช้อำนาจบังคับ เพื่อเอาที่ดินจากชาวนาและมอบให้ทุนข้ามชาติเพื่อปลูกยางพาราด้วยเหตุผลที่ว่าเพื่อแก้ไข “ความยากจน” และสร้างความเจริญด้วยระบบนิคมเกษตรกรรม โดยมีความเชื่อว่าชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรในภาคใต้ของประเทศไทยยากลำบากและล้าหลัง จมปรักอยู่กับเกษตรแบบจารีตที่ขาดไร้ซึ่งรายได้ และจำเป็นที่จะต้องได้รับการเยียวยาจากอุตสาหกรรมเกษตรข้ามชาติ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้กลบทับประวัติศาสตร์ และพัฒนาการทางเศรษฐกิจอันรุ่งเรืองของท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเศรษฐกิจกาแฟที่ผูกพันชนบทที่สูงจำนวนไม่น้อยเข้ากับตลาดท้องถิ่น และตลาดภายนอกมาเป็นเวลานาน การมองภูมิทัศน์บนที่สูงให้เป็นดินแดนที่ยากไร้ บิดเบือนประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นให้กลายเป็นคู่ตรงข้ามกับการพัฒนาและความเจริญ

ไม่เพียงแต่ผลได้ทางเศรษฐกิจจากพื้นที่ดังกล่าวจะหายไป แต่ผลได้ในเชิงโภชนาการและอาหารที่ได้จากผัก และสมุนไพร และลูกไม้ต่าง ๆ ที่ได้จากป่าธรรมชาติก็หายไปด้วย ชาวบ้านในเขตจำปาสักของลาวได้สะท้อนถึงสภาพชีวิตก่อนหน้าที่ป่า และที่ดินตามธรรมชาติถูกทำลายไปจนไม่อาจหาของป่าได้อีกต่อไปว่า “แต่ก่อนมีป่าหญ้าคามาก ได้เอาไปขายแล้วยังปลูกข้าวได้อีก ได้เก็บของป่าพอได้กิน ฝารือนแต่ก่อนเอามาสับเอง สานเองสร้างบ้านได้หลังหนึ่งไม่ต้องซื้อ การดำรงชีวิตมีความสะดวกสบายใจ ไม่ได้คิดว่าจะไม่มีอะไรกิน แต่ก่อนนี้ขึ้นภูเขาไปหา กินได้ลงมาเป็นตะกร้า มาปัจจุบันขึ้นไปหาไม่ได้อะไรกลับมา ที่กลายเป็นของบริษัทเวียดนามหมดแล้ว”

นิคมเกษตรกรรมมีองค์ประกอบ ลักษณะ และหน้าที่ที่แตกต่างจากป่า แต่ในขณะเดียวกันพื้นที่นิคมเกษตรกรรมก็ไม่ใช่เพียงที่รวมของต้นไม้เท่านั้น แต่ยังก่อความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมด้วย

ในบริบทที่การเมืองของลาวยังคงดำเนินไปภายใต้ระบอบสังคมนิยม ความไม่สามารถต่อรองหรือเรียกร้องสิทธิใด ๆ ของพลเมือง ได้ทำให้การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นไปในบรรยากาศของการบังคับ และแสวงหาทางออกไปตามมีตามเกิด ในแง่ภารกิจการสร้างความเป็นพลเมืองสังคมนิยมใหม่ของรัฐชาติลาวยุคหลังกลไกเศรษฐกิจใหม่ กลับเต็มไปด้วยการกดขี่และขูดรีด และแทบเป็นไปได้เลยที่ภายใต้ภาวะการณดังกล่าวพลเมืองชนบทจะสามารถผันตัวเองเป็น

เกษตรกรผู้มีรายได้อันมั่นคง หรือกระทั่งผู้ประกอบการทางการเกษตรได้เพราะรัฐบาลได้เปิดให้ทุนต่างชาติสัมปทานที่ดินระยะยาว

คำถามสำคัญสำหรับรัฐลาวในปัจจุบันจึงเกี่ยวข้องกับทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคชนบท ภายใต้นโยบายให้สัมปทานระยะยาว ซึ่งกินเวลาเกินกว่า 5 ทศวรรษ ดูเหมือนว่าคำสัญญากับประชาชนของรัฐบาลลาวที่จะนำพาประเทศให้หลุดพ้นจากภาวะความด้อยพัฒนาด้วยทุนข้ามชาติจะเป็นประเด็นที่เกิดข้อกังขาแล้ว ลาวยังอาจต้องติดบ่วงของความด้อยพัฒนาแบบใหม่ ซึ่งปฏิบัติการของทุนนิยมชายแดนได้สร้างผลกระทบที่ไม่ได้ต่างไปจากทุนนิยมอาณานิคมเมื่อสมัยก่อนหน้านี้นัก

แหล่งอ้างอิง : บินแก้ว เหลืองอร่ามศรี.2554 . **ทุนนิยมชายแดน นิคมเกษตรกรรมชายพารา และการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรกรรมในภาคใต้ของลาว** .เชียงใหม่.ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

นางสาวจตุพร เสถียรคง
 นิสิตหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์รุ่นที่ 4
 มหาวิทยาลัยบูรพา